

УДК 330.101

О.І. Шайдоров
здобувач кафедри управління
фінансово-економічною безпекою,
Університет економіки та права «КРОК»

Мінімізація тіньового сектору економіки в умовах реформування системи державного регулювання

У статті визначено основні напрями реалізації державних заходів з обмеження тіньової економічної діяльності та запропоновано модель оцінки вигоди від обмеження тіньової економіки.

Ключові слова: тіньовий сектор, тіньова економіка, державне регулювання, факторна модель.

А.И. Шайдоров
соискатель кафедры управления
финансово-экономической безопасностью,
Университет экономики и права «КРОК»

Минимизация теневого сектора экономики в условиях реформирования системы государственного регулирования

В статье определены основные направления реализации государственных мер по ограничению теневой экономической деятельности и предложена модель оценки выгоды от ограничения теневой экономики.

Ключевые слова: теневой сектор, теневая экономика, государственное регулирование, факторная модель.

O. Shaidorov
External PhD student of Financial and Economic Activity
Management and Logistics Department
“KROK” University

Minimization of Shadow Economy Sector in the Conditions of Reformation of Government Control System

In the article the main directions of state measures realization on limitation of shadow economic activities are determined and the model of benefit estimation is offered from shadow economy limitation.

Keywords: shadow sector, shadow economy, government control, factor model.

Постановка проблеми

Тіньова економіка являє собою складну систему економічних явищ і процесів, інтегрованих у відтворювальний механізм практично на всіх його рівнях, у всіх сферах і галузях господарювання.

Держава є представником інтересів усього суспільства. Економічною основою впливу держави на головні параметри відтворювального процесу є її поведінка як учасника ринку.

Виконання державою її природних функцій захисту суспільних інтересів ускладнюється в умовах тінізації економіки. Тому проблема мінімізації обсягів тіньового сектору набуває актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням мінімізації тіньового сектору економіки та ролі державного регулювання цього процесу присвячено праці таких учених, як З.С. Варналій, Д.Д. Буркальцева, О.С. Саєнко [1], І.О. Губарева [2], І. Мазур [3], Є. Невмержицький [4], В.І. Франчук, Ю.І. Кіржецький [5], О.М. Халковський [6] та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Аналіз тіньових явищ і процесів сучасного господарського життя набуває особливої актуальності. Не можна вважати, що вже завершено розроблення методологічних засад підходу до визначення обсягів тіньової економіки та формування механізмів якісного державного управління останньою. Тіньова і транспарентна економіки є складовою сучасних економічних систем – у жодній країні світу обсяги тіньової економіки не обмежені до нульових значень. Однак завжди існують об'єктивні межі зростання тіньового сектору, перевищення яких створює загрози для існування всієї економічної системи. Проблема застосування державних інструментів мінімізації тіньової економіки в науці і на практиці не є вирішеною.

Формулювання цілей статті

Метою статті є визначення основних напрямів реалізації державних заходів у галузі обмеження тіньової економічної діяльності та розроблення моделі оцінки вигоди від обмеження явищ тіньової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження

Причиною вступу суб'єктів господарювання у тіньові економічні відносини є прагнення максимізувати фінансовий результат своєї діяльності. Тому критерієм доцільності участі суб'єктів господарювання в тіньових економічних операціях є перевищення вигоди від участі над приростом витрат

$$O_{\text{тр}} = V_{\text{н}} - I_{\text{н}} \quad (1)$$

де $O_{\text{тр}}$ – різниця між вигодами та витратами від діяльності в тіньовому секторі;

$V_{\text{н}}$ – вигода від участі в тіньових економічних операціях;

$I_{\text{н}}$ – витрати від участі в тіньових економічних операціях.

Якщо $O_{\text{тр}} > 0$, то тіньовий ринок буде існувати. Вигода від участі являє собою в загальному вигляді різницю між доходом від реалізації та додатковими витратами на придбання реалізованого товару (продукту):

$$V_{\text{н}} = (P - C_{\text{т}}) \times K \quad (2)$$

де P – дохід від реалізації одиниці товару;

$C_{\text{т}}$ – додаткові витрати на тіньове придбання одиниці товару;

K – кількість товарів, яку можна реалізувати на цільовому ринку у сформованих умовах.

Дохід від реалізації одиниці товару являє собою різницю між ціною тіньової та легальної реалізації:

$$P = \Pi_{\text{н}} - \Pi_{\text{л}} \quad (3)$$

де $\Pi_{\text{н}}$ – ціна тіньової реалізації;

C_l – ціна легальної реалізації.

Очевидно, що $P > 0$ на дефіцитних ринках, де попит перевищує пропозицію, або на ринках з нееластичним попитом в умовах наявності цінових обмежень з боку держави.

Додаткові витрати на тіньове придбання (C_T) являють собою різницю між витратами на легальне і тіньове придбання, ураховуючи виробничі витрати, покупну вартість товарів, зарплату, платежі в бюджетну систему та інші стандартні елементи:

$$C_T = C_{бн} - C_{бл}, \quad (4)$$

де $C_{бн}$ – витрати на тіньове придбання;

$C_{бл}$ – витрати на легальне придбання.

Таким чином, формула вигоди від участі в тішовій економічній діяльності має вигляд:

$$B_n = (C_n - C_{бн} - C_l + C_{бл}) \times K \quad (5)$$

Параметр кількості (K) залежить від ємності ринку (обсягу платоспроможного попиту) і цін на цьому ринку та визначається як будь-який рівноважний параметр за законом попиту і пропозиції.

Витрати від участі в тішовій економічній діяльності являють собою суму ймовірних санкцій у разі виявлення контролюючими органами фактів тішової економічної діяльності або ціну, яку потрібно заплатити за невиявлення таких фактів.

$$(I_{здн}) = Ш_T \times B + I_{здк} \quad (6)$$

де $Ш_T$ – сума штрафних санкцій за участь у тішовій економічній діяльності;

B – імовірність виявлення тішової економічної діяльності в частках одиниці;

$I_{здк}$ – корупційні витрати.

Прибуток від тішової економічної діяльності ($\Pi_{рн}$) становитиме:

$$\Pi_{рн} = (C_n - C_l - C_{бн} + C_{бл}) \times K - Ш_T \times B - I_{здк} \quad (7)$$

Формула (7) виражає об'єктивний або номінальний прибуток. Є також психологічні фактори, які роблять тішову економічну діяльність менш привабливою, за інших рівних умов. Врахування цих факторів дає змогу оцінити суб'єктивний або реальний прибуток від тішової економічної діяльності. В основі різниці між об'єктивним і суб'єктивним прибутком від тішової економічної діяльності лежить підвищений ризик.

В основі оцінки ризикових витрат є суб'єктивні сприйняття ймовірності виявлення такої діяльності та ступеня жорсткості покарань, які не мають фінансового вираження, але формують психологічний бар'єр, пов'язаний із подоланням законослухняності. Цей бар'єр пов'язаний зі ступенем довіри до владних структур, ефективністю перерозподілу благ через бюджетну систему, а також соціальних і суб'єктивних морально-психологічних цінностей [1; 4; 7].

З урахуванням ризику і законослухняності формула тішового прибутку має вигляд:

$$\Pi_{рн} = ((C_n - C_l - C_{бн} + C_{бл}) \times K - Ш_T \times B - I_{здк} - I_{здр}) \times (1 - K_3) \quad (8)$$

де $I_{здр}$ – ризикові витрати, які становлять суму прибутку, достатню, щоб компенсувати оцінюваний ризик делегалізації економічної діяльності суб'єктами прийняття економічних рішень;

K_3 – коефіцієнт законослухняності, що характеризує ймовірність прийняття рішення про делегалізацію економічної діяльності з урахуванням морально-етичних факторів.

Для практичних розрахунків значення K_3 може бути прийняте рівним частці тішової економічної діяльності в сумарному обсязі економічної діяльності суб'єктів легального і тішового секторів економіки.

Значення $K_3 = 1$ означає повну заборону тіньової економічної діяльності, а значення $K_3 = 0$ – відсутність бар'єра законслухняності. Масштаби тіньової діяльності за відомого суб'єктивного тіньового прибутку можна оцінити:

$$H_{np} = \frac{\Pi_{pn}}{D'} \quad (9)$$

де H_{np} – тіньовий продукт;

D' – ставка капіталізації, яка дорівнює рентабельності легальної економічної діяльності.

Суттю завдання з обмеження тіньової економічної діяльності є створення такої ситуації, за якої очікуваний прибуток суб'єктів господарювання від участі в тіньовій економічній діяльності з урахуванням суб'єктивно-психологічних факторів наближався б до нуля. Державі для досягнення такої ситуації необхідно вплинути на фактори, враховані у формулі (8).

Прибуток від тіньової економічної діяльності перебуває в прямій залежності від таких факторів, як ціна реалізації товару (роботи, послуги) на тіньовому ринку; витрати легального придбання засобів господарської діяльності; кількість реалізованого продукту (платоспроможний попит).

Обернена економічна залежність щодо ефекту від тіньової діяльності спостерігається для таких факторів:

- ціна легальної реалізації товару (роботи, послуги);
- витрати тіньового придбання засобів господарської діяльності; сума штрафних санкцій за участь у тіньовій економічній діяльності;
- імовірність виявлення контролюючими органами фактів участі в тіньовій економічній діяльності;
- корупційні витрати.

Заходи державного регулювання тіньової діяльності мають певний критерій доцільності: їх можна подати в такий спосіб:

$$V_{огру} = (E_{ef} + C_{ef}) - E_{изд} \geq 0 \quad (10)$$

де $V_{огру}$ – вигода від обмеження явищ тіньової економіки державою;

E_{ef} – економічний ефект від зниження масштабів тіньової економіки;

C_{ef} – соціальний ефект від зниження масштабів тіньової діяльності (торгівлі зброєю, наркотичними речовинами, алкоголем, тютюновими виробами, трудовими ресурсами, контрафактними товарами та ін.);

$E_{изд}$ – економічні витрати державного регулювання, які полягають у підвищенні рівня бюджетного перерозподілу ВВП, спотворенні ринкових сигналів, підвищенні загального або індивідуального рівня цін для окремих ринків та ін., що веде до економічних диспропорцій, неефективного розподілу виробничих ресурсів, зниження економічної активності.

Економічний ефект від зменшення обсягів тіньової діяльності полягає у зниженні негативного ефекту від її існування. Основні складові негативного економічного ефекту від тіньової діяльності [6; 7; 8] є такими:

- зниження ефективності державного регулювання;
- недоотримання податків унаслідок створення баз оподаткування;
- додаткові витрати, пов'язані із соціальними трансфертами особам, зайнятим у тіньовому секторі економіки, що обумовлено як неправомірним віднесенням цих осіб до категорії нужденних, так і підвищеними витратами на охорону здоров'я цих осіб у зв'язку з недотриманням у тіньовому секторі трудового законодавства;
- зниження масштабів функціонування легального сектору у зв'язку з нерів-

ною конкуренцією з боку суб'єктів тіньової діяльності, що зумовлює скорочення оподатковуваних баз, підвищення обсягів соціальних трансфертів тощо;

- спотворення інформаційної бази прийняття управлінських рішень на мікро- і макrorівні, що призводить до додаткових витрат бюджету і суб'єктів легальної економічної діяльності;

- інфляційний тиск на ринки факторів виробництва і дестимулювання інновацій.

Модель економічного ефекту від зниження масштабів тіньової економіки можна уявити такою:

$$E_{\text{сф}} = H_{\text{д}} + C_{\text{ізд}} + D_{\text{лег}}, \quad (11)$$

де $H_{\text{д}}$ – зменшення обсягів зниження доходів бюджету від скорочення легальних баз оподаткування:

$$H_{\text{д}i} = H_{\text{пр}i}^{\text{е}} \times C_{\text{тн}i}^{\prime} \quad (12)$$

де i – податок або група податків з ідентичною базою оподаткування;

$H_{\text{пр}i}^{\text{е}}$ – обсяг легалізованого і конверсійного валового тіньового продукту за допомогою i -х заходів державного регулювання;

$C_{\text{тн}i}^{\prime}$ – ставка оподаткування валового продукту після введення i -х заходів державного регулювання.

Обсяг вилученого валового тіньового продукту становитиме:

$$H_{\text{пр}i}^{\text{е}} = \frac{P_{\text{рн}i}^{\text{е}}}{C_{\text{тд}}} \quad (13)$$

де $P_{\text{рн}i}^{\text{е}}$ – обсяг зниження тіньового прибутку за допомогою i -х заходів державного регулювання;

$C_{\text{тд}}$ – ставка капіталізації, визначена як нормальний рівень показника прибутковості, що склався в цій економічній системі;

$C_{\text{ізд}}$ – зниження обсягів необґрунтованих соціальних трансфертів, субсидій, субвенцій та інших витрат бюджетної системи, спричинених спотворенням інформаційної бази прийняття управлінських рішень.

У загальному вигляді зниження витрат бюджетної системи розраховується як добуток зниження бази визначення суми витрат на рівень витрат у розрахунку на 1 грн бази їх визначення:

$$C_{\text{ізд}} = \Delta B_{\text{ізд}} \times U_{\text{іздн}} \quad (14)$$

де $\Delta B_{\text{ізд}}$ – зниження бази визначення витрат у результаті обмеження (легалізації) тіньової економічної діяльності;

$U_{\text{іздн}}$ – рівень бюджетних витрат у розрахунку на 1 грн бази їх визначення.

До витрат бюджетної системи, у зв'язку з наявністю істотного тіньового сектору, належать:

- соціальні трансферти особам, які не належать до нужденних унаслідок тіньової зайнятості;

- субсидії, субвенції, дотації суб'єктам господарювання, які неефективні через відмінності легальної та загальної структур економіки, а також валових і фінансових результатів господарювання;

- витрати на збір і поширення економічної інформації, створеної внаслідок наявності тіньового сектору.

Модель економічних витрат державного регулювання можна подати в такому вигляді:

$$E_{\text{ізд}} = P_{\text{витр}} + H_{\text{рес}} + D_{\text{акто}} \quad (15)$$

де $P_{\text{витр}}$ – прямі витрати на створення, функціонування і контроль заходів із державного регулювання економічної системи;

$H_{\text{рес}}$ – витрати, зумовлені неефективним використанням ресурсів, пов'язаних зі створенням, заходами державного регулювання ринкових сигналів;

$D_{\text{акто}}$ – витрати, пов'язані зі зниженням ділової активності через підвищення рівня перерозподілу економічного продукту державними структурами.

Модель вигоди від обмеження явищ тіньової економіки може бути представлена так:

$$V_{\text{огру}} = H_{\text{д}} + C_{\text{зд}} + D_{\text{лег}} - P_{\text{витр}} - H_{\text{рес}} - D_{\text{акто}} \quad (16)$$

Отже, якщо $V_{\text{огру}} > 0$, то заходи з обмеження тіньової економічної діяльності є доцільними.

Загалом, заходи з обмеження тіньової економічної діяльності, з одного боку, дають ефект у вигляді скорочення масштабів такої діяльності, а з іншого – приріст витрат для економіки.

Умовно позитивний ефект від регулювання тіньових відносин можна визначити як регулятивний ефект, а негативний ефект від державного регулювання – як регулятивні витрати. Очевидно, що регулятивний ефект перебуває в прямій, а регулятивні витрати – у оберненій залежності від рівня державного втручання в економіку.

При побудові макроекономічної моделі обмеження явищ тіньової економіки роблять такі припущення:

- регулятивний ефект досягається шляхом поступового обмеження явищ тіньової економіки, оскільки суб'єкти господарювання мають різну ефективність і фінансову стійкість і, отже, для їх «витіснення з тіні» потрібні різні рівні регулятивних витрат;

- критерієм максимізації регулятивного ефекту є ситуація, за якої прибуток від тіньової економічної діяльності дорівнює нулю ($O_{\text{тр}} = 0$);

- досягнення стану, за якого $O_{\text{тр}} = 0$ не спричиняє до виходу суб'єктів господарювання з галузі функціонування, а легалізує їх, вважається найбільш вірогідним результатом обмеження тіньової економіки.

Оскільки масштаби тіньової економічної діяльності перебувають у прямому зв'язку з розмірами тіньового прибутку, стратегія обмеження такої діяльності в будь-якій економічній системі неминуче будуватиметься навколо мінімізації тіньового прибутку. При цьому основною цільовою функцією застосованих заходів державного регулювання буде максимізація вигоди від обмеження явищ тіньової економіки (формула 16).

Як основні напрями реалізації державних заходів у галузі обмеження тіньової економічної діяльності можна виокремити:

- зближення ціни тіньової та легальної реалізації товару;
- зближення вартості легального і тіньового придбання засобів виробництва;
- зменшення кількості реалізованих у нелегальний спосіб товарів шляхом зниження попиту або руйнування інфраструктури тіньового збуту;
- підвищення витрат, пов'язаних із державним контролем легалізації економічної діяльності;
- підвищення впливу суб'єктивно-психологічних факторів, що придушують стимули до делегалізації економічної діяльності.

При визначенні комплексу заходів, спрямованих на обмеження тіньового сектору економіки важливо виявити екстремуми цих заходів, що являють собою параметри економічної системи, при яких у моделі (16) результатний показник $V_{\text{огру}}$ змінює знак на протилежний.

Визначення екстремумів заходів дає змогу сконструювати систему умов, за яких застосування заходів державного регулювання стає ефективним. Загальне

правило підвищення ефективності заходів з обмеження тіньового сектору полягає в залежності характеру вжитих заходів від співвідношення суспільних вигод від такого обмеження і суспільних витрат на створення і функціонування інституційної основи цих заходів.

Перевищення вигод над витратами свідчить про ефективність заходів, а перевищення витрат над вигодами про дерегулювання економічної діяльності.

В українській економіці зберігається істотний потенціал для отримання вигоди, пов'язаної з тіньовою економічною діяльністю, оскільки:

- зберігаються значні цінові розходження між вітчизняним і зарубіжними ринками за тими товарами, за якими вживаються заходи тарифного і нетарифного захисту вітчизняних виробників (побутова техніка, одяг і взуття, штучні волокна, вироби хімічної та деревообробної промисловості, сільськогосподарська техніка, вантажні автомобілі і т. д.), що створює значні стимули для тіньового імпорту, оптової та роздрібної торгівлі;

- зменшений податковий тягар не дає змоги звести до нуля вигоду від тіньових операцій, обумовлену несплатою податків, особливо з виробництва та продажу товарів, податковий тягар на які є найбільш істотним (товари та послуги з високою доданою вартістю, підакцизні товари, імпорتنі товари, що обкладаються митом);

- заходи з підвищення коефіцієнта законслухняності, пов'язані з формуванням і зміною суспільних стереотипів, не можуть дати короткострокового ефекту.

Негативний вплив згаданих факторів компенсується специфічними для України заходами державного регулювання, спрямованими на зменшення тіньового сектору економіки, до яких відносяться:

- система маркування товарів з метою запобігання їх тіньовому виробництву та імпорту;

- оформлення товаросупровідних документів бланками суворої звітності, що значно підвищує ймовірність виявлення тіньових економічних операцій;

- жорсткі санкції (високий розмір штрафів і пені, наявність серед адміністративних покарань конфіскації виторгу і майна).

Перелічені специфічні заходи регулювання у поєднанні з підвищенням особистої зацікавленості споживачів у легалізації покупок (що дає змогу забезпечити права споживачів при настанні гарантійних випадків), а персоналу – у легалізації доходів (що дає змогу здійснювати придбання в кредит товарів тривалого користування) створює передумови зменшення співвідношення тіньового і легального ВВП.

Висновки

Загальне правило оптимізації заходів з обмеження тіньового сектору полягає в порівнянні суспільних вигод від такого обмеження і суспільних витрат на створення і функціонування інституційної основи цих заходів. Перевищення вигод над витратами дає змогу говорити про ефективність державного регулювання, а протилежне співвідношення свідчить про необхідність дерегулювання економічної діяльності. Економічні реформи, які розпочато в Україні з лібералізації економічної діяльності, за умови їх реалізації, створюють передумови істотного зменшення тіньового сектору економіки.

Література

1. Варналій З. С. Економічна безпека України : проблеми та перспективи зміцнення / З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Саєнко / Монографія. – К. : Знання України, 2011. – 299 с.

2. Губарева І. О. Оцінка тіньової економіки в системі забезпечення економічної безпеки країни / І. О. Губарева // Бізнесінформ. – 2009. – № 11. – С. 25-26.

3. Мазур І. Детінізація економіки України як пріоритет економічної безпеки України / І. Мазур // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 3. – С. 76-83.

4. Невмержицький Є. Корупція в Україні : причини, наслідки, механізми протидії : Монографія / Є. Невмержицький. – К. : КНТ, 2008. – 368 с.

5. Франчук В. І. Аналіз методів оцінювання та виявлення тіньової економіки / В. І. Франчук, Ю. І. Кіржецький // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 1. – С. 1-11.

6. Халковський О. М. Протидія корупції як структуроутворювальний елемент економічної безпеки підприємництва / О. М. Халковський // Економіка та держава. – 2011. – № 12. – С. 86-88.

7. Шапуров О. О. Економічні аспекти тіньової економіки / О. О. Шапуров // Економіка та держава. – 2011. – № 10. – С. 27-28.

8. Олієвська М. Г. Засоби та механізми протидії тіньовій економіці / М. Г. Олієвська // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gisap.eu/tu/node/526>

УДК 334.724330.341.1

С.А. Філатов

*кандидат технічних наук,
доцент кафедри управлінських технологій,
Університет економіки та права «КРОК»*

О.М. Коченко

*студент магістратури спеціальності
«Управління інноваційною діяльністю»,
Університет економіки та права «КРОК»*

Розвиток інноваційних кластерів в Україні

Розглянуто приклади й особливості створення інноваційних кластерів у провідних державах світу. Проаналізовано переваги, які отримує країна від кластеризації економіки. Досліджено сучасний стан і перспективи розвитку кластерів в Україні.

Ключові слова: кластери, інноваційні кластери, інноваційний розвиток, технопарки, індустріальні парки, бізнес-інкубатори.

С.А. Філатов

*кандидат технических наук,
доцент кафедры управленческих технологий,
Университет экономики и права «КРОК»*

А.Н. Коченко

*студент магистратуры специальности
«Управление инновационной деятельностью»,
Университет экономики и права «КРОК»*

Развитие инновационных кластеров в Украине

Рассмотрены примеры и особенности создания инновационных кластеров в ведущих государствах мира. Проанализированы преимущества, получаемые странами от кластеризации экономики. Исследовано современное состояние и перспективы развития кластеров в Украине.

Ключевые слова: кластеры, инновационные кластеры, инновационное развитие, технопарки, индустриальные парки, бизнес-инкубаторы.